

Una lectura pedagògica de la intervenció professional amb dones en contextos de prostitució

Ana Ayuste González*
Mónica Gijón Casares**
Montserrat Payà Sánchez***
Laura Rubio Serrano****

Resum

Aquest article tracta de reflectir la dimensió educativa del treball que es du a terme des de les entitats socials que atenen dones en contextos de prostitució. A través d'un estudi qualitatiu i mitjançant una combinació de tècniques, entre elles, l'observació participant i els grups de discussió, ens apropem a la funció que desenvolupen les professionals amb dones que ofereixen serveis sexuals a la via pública. Presentem un relat que recull el dia a dia de les professionals que treballen en aquesta realitat, així com una anàlisi teòrica de la dimensió educativa del seu exercici professional des de la perspectiva d'educació com a relació. Un exercici orientat a generar en les dones experiències de confiança i reconeixement.

Paraules clau

prostitució femenina, relació educativa, reconeixement

Recepció original: 1 de setembre de 2015

Acceptació: 10 de desembre de 2015

Publicació: 1 de juliol de 2016

Introducció¹

El tema de la prostitució ha generat molts estudis des de diverses disciplines, preferentment les ciències socials, de la salut, jurídiques, i des dels feminismes. Tanmateix, l'enfocament socioeducatiu no ha estat tan present. Entre les seves aportacions, es troben les adreçades al canvi laboral i a l'abandó de la prostitució (Barahona i García, 2004); a revisar críticament possibles prejudicis dels professionals de la intervenció (Rodríguez i Lahbabi, 2004; Wahab, 2004); a considerar l'empatia i el respecte com a elements fonamentals de la intervenció professional en l'àmbit (Meneses, 2000), i a

(*) Professora del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona; membre del Grup de Recerca en Educació Moral (GREM) i del Grup d'Innovació Docent «Innova-the». La seva àrea d'interès, a més de dona i inclusió social, és l'educació de persones adultes. Adreça electrònica: aayuste@ub.edu

(**) Professora del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona; membre del Grup de Recerca en Educació Moral (GREM) i del Grup d'Innovació Docent «Innova-the». La seva àrea d'interès, a més de dona i inclusió social, és la prostitució femenina. Adreça electrònica: mgijon@ub.edu

(***) Professora del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona; membre del Grup de Recerca en Educació Moral (GREM) i del Grup d'Innovació Docent «Innova-the». La seva àrea d'interès, a més de dona i inclusió social, és educació i valors. Adreça electrònica: mpaya@ub.edu

(****) Professora del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona; membre del Grup de Recerca en Educació Moral (GREM) i del Grup d'Innovació Docent «Innova-the». La seva àrea d'interès, a més de dona i inclusió social, és l'aprenentatge servei. Adreça electrònica: lrubio@ub.edu

(1) Aquest article s'ha dut a terme en el marc del projecte «Mujer, migración y prostitución: claves para la intervención socioeducativa» (EDU2008-04724-I). Acció Complementaria. VI Plan Nacional de Investigación Científica (Ministerio de Ciencia e Innovación). Amb la participació de les universitats de Barcelona, Gijón i Las Palmas de Gran Canaria; l'Instituto Universitario de Desarrollo y Cooperación, de la Universidad Complutense de Madrid; la Fundació Sicar-Cat. (Adoratrius) i el servei Abits (Agència per a l'Abordatge Integral del Treball Sexual, ara SAS [Servei d'Atenció Socioeducativa]) de l'Ajuntament de Barcelona.

promoure el lideratge de les dones que s'ocupen en prostitució, en processos de participació social i per a la formació entre iguals (Ballester, Orte i Perelló, 2003; Programa Sicar-Gijón, 2007).

El treball que presentem s'hi afegeix. Forma part d'una recerca que ens ha aproximat a la tasca que desenvolupen les entitats socials que atenen dones que exerceixen la prostitució a la via pública –medi obert–. Per a dur-ho a terme, vam optar per un disseny de recerca de caràcter qualitatiu que ha suposat observar i contrastar la pràctica quotidiana de les professionals² d'aquestes entitats. En aquest article es presenta una part dels resultats obtinguts amb aquesta recerca. Concretament, aquells que apunten als aspectes més microscòpics i transversals de la intervenció –la relació educativa–, així com els principis pedagògics sobre els que es fonamenta.

La noció d'educació que va emergir amb major claredat al llarg de la investigació es relaciona amb una forma de comunicació en la que les professionals tracten de satisfer les condicions necessàries perquè les dones reflexionin i dialoguin sobre aspectes de la vida quotidiana sobre els que mostren un especial interès. Com tractarem de mostrar més endavant, aquestes condicions es fonamenten sobre un tipus de relació interpersonal basada en el reconeixement de la dona. Un reconeixement que pressuposa una mirada lliure de prejudicis respecte a l'activitat que realitza i una confiança plena en les seves capacitats per a dirigir la seva vida. Promoure un diàleg el més horitzontal possible és una altra de les condicions fonamentals per a establir una relació de confiança que faci possible compartir tant els objectius com els camins per a assolir-los. Aquesta relació, a més, es pot considerar educativa quan és capaç de propiciar processos en els que la dona guanya en aprenentatges: autonomia personal i autoestima.

Des d'aquesta perspectiva, alguns conceptes teòrics que ens han ajudat a definir amb major precisió aquest tipus d'educació són els següents: el d'*acció comunicativa* proposat per Habermas (1987, p. 124), per a referir-se a la interacció entre subjectes que estableixen una relació interpersonal amb el propòsit d'entendre's i acordar plans d'acció; el de *reconeixement* de Honneth (2007, p. 235-236), que presenta, des de l'ètica intersubjectiva, un mecanisme nuclear perquè les persones puguin construir i mantenir una identitat estable i plena; el de *diàleg horitzontal* de Freire (Freire, 1970; 1992, p. 106), per emfasitzar la necessitat d'establir una relació igualitària i solidària que problematitzi la pròpia realitat amb la intenció de transformar-la; i els de *comprensió empàtica, valoració incondicionalment positiva i autenticitat*, de Rogers (1987, p. 61-62), per accentuar un tipus d'intervenció no directiva en el que la persona se sent acompanyada sense perdre per això el protagonisme en l'orientació de la seva pròpia trajectòria. Totes aquestes aportacions entronquen amb el concepte d'educació de Sanvisens (1984) entesa com a *relació comunicativa i optimització*.

Aquest article s'estructura en quatre apartats. Al primer, referit a la metodologia de la recerca, s'exposa l'enfocament metodològic que hem emprat per apropar-nos a la realitat que desitjàvem conèixer, la intervenció en prostitució femenina, i el procés seguit per a recollir de la manera el més fidedigne possible el treball que desenvolupen les professionals amb dones que es dediquen al comerç sexual. Al segon apartat, pre-

(2) Utilitzem el femení perquè la major part són dones. La seva formació és, majoritàriament, en Treball Social, Educació Social, Psicologia i Dret.

sentem de manera descriptiva, a partir de les observacions dutes a terme, el dia a dia d'aquestes professionals quan s'acosten a les zones públiques on es troben les dones per a, seguidament, analitzar amb més detall les accions que realitzen i comprendre així la dimensió educativa de la seva tasca. Tanquem aquest article amb algunes reflexions a mode de conclusió sobre la importància de generar experiències de reconeixement en aquest àmbit d'intervenció.

Metodologia

La investigació es va plantejar els objectius següents: (1) reconèixer i estudiar la dimensió educativa de la tasca que realitzen les professionals amb dones que exerceixen la prostitució en medi obert, i (2) reflexionar i col·laborar amb elles en la construcció de coneixement teòric sobre la seva pràctica –el sentit que atribueixen a la seva intervenció i com inicien i tenen cura de la relació que estableixen amb les dones.

Assolir aquests objectius suposava estar presents a la realitat on es desenvolupa la intervenció professional i entrar en relació dialògica amb els seus protagonistes: les professionals. Per això, vam escollir el paradigma de recerca qualitatiu amb un enfocament etnogràfic (Taylor i Bodgan, 1992, p. 20). Ens va facilitar l'accés al medi la pertinença, com a membres de l'equip de recerca, de tres professionals d'àmplia experiència i reconeixement per part de les seves col·legues, així com contactes previs amb les entitats³ que treballen en aquest context. A fi de copsar l'elevada heterogeneïtat i complexitat que envolta el fenomen de la prostitució (Juliano, 2002) i que, en conseqüència, afecten a la intervenció professional, vam voler apropar-nos a l'objecte d'estudi recollint tres perspectives: la d'especialistes de diversos àmbits en la temàtica –Administració, Universitat, ONG, etc.–; la de professionals de la intervenció –on es centra el present article–, i la de les dones que en el moment de l'estudi exercien o havien exercit la prostitució. Així, la mostra qualitativa, de tipus intencional, va estar formada per aquests tres grups d'informants clau. El treball de camp es va desenvolupar en les comunitats autònomes d'Astúries, Galícia, Canàries, Madrid i, especialment, Catalunya.

Es va seguir el codi ètic de la recerca (CESSDA, 2012), explicant a totes les informants els objectius de l'estudi, respectant la seva voluntarietat i garantint l'anonimat. Com a tècniques de recollida d'informació, vam combinar entrevistes en profunditat, relats de vida, grups de discussió i observacions participants, amb la voluntat de poder comprendre el seu univers d'experiències, compartir significants i aprofundir-los (Goetz i Lecompte, 1988; Taylor i Bodgan, 1992). En aquest article presentem una part dels principals resultats d'aquest estudi, en concret, els que es refereixen a les observacions de la intervenció de les professionals en els seus recorreguts per les vies públiques on es troben les dones oferint serveis sexuals, i la seva anàlisi posterior, contrastada amb les professionals participants en la recerca, tant en moments informals d'intercanvi, com en espais formals de treball sota la forma de grups de discussió.

(3) Les entitats participants a les diferents fases de la investigació han estat: Sicar-Adoratrius (Astúries i Catalunya); ACCEM (Astúries i Catalunya); Médicos del Mundo (Astúries i Canàries); PAMPA (Astúries); Vagalume-Oblatas (Galícia); i Abits; Actua Vallès; Genera; El Lloc de la Dona-Oblates; Projecte Carretera-Calella; i Surt, de Catalunya. Totes les entitats ens han autoritzat a citar-les: a elles i a les seves professionals fem arribar el nostre agraïment per la seva col·laboració i implicació en aquest estudi.

Les observacions es van dur a terme cap a la meitat de la investigació, quan ja s'havia avançat l'estudi bibliogràfic, realitzades les entrevistes a especialistes, alguns grups de discussió –amb professionals i amb dones en contextos de prostitució–, i iniciat les entrevistes en profunditat a professionals. Això va permetre que anéssim a la realitat amb un cert coneixement previ però suficientment receptives encara per a intentar captar al màxim la pràctica de la intervenció en medi obert. Els objectius que ens vam plantejar foren descriure i comprendre les interaccions en la via pública entre professionals i dones que s'ocupen en prostitució, així com estudiar la possible dimensió educativa d'aquestes interaccions. Escollírem la tècnica d'observació participant perquè era la que ens permetia una major proximitat a la realitat, alhora que respectava més la naturalitat de les situacions (Hamersley i Atkinson, 1994). Volíem acompanyar a professionals amb una llarga trajectòria i experiència. Així, vàrem sol·licitar a dues de les professionals, les entitats de les quals s'acosten al medi on exerceixen les dones i que ja participaven a la recerca, que ens permetessin acompanyar-les. Els nuclis d'observació que es varen establir, contrastats amb les professionals, foren els següents: inici i modus de relació; demandes de les dones; característiques de les interaccions; i tipus d'intervenció.

Els escenaris observats van ser urbans i interurbans, caracteritzats per una forta presència de prostitució femenina. D'una banda, zones de la ciutat de Barcelona –el Raval i el districte de Sant Martí–. De l'altra, un tram de la carretera nacional que connecta dues poblacions de Barcelona i Girona –Tordera i Blanes–. A ambdues àrees, les dones presenten realitats molt heterogènies i són majoritàriament immigrants procedents del Nord i Centre d'Àfrica, Europa de l'Est i Amèrica Llatina, si bé també es poden trobar dones autòctones. Amb la voluntat de minimitzar els límits de la capacitat observadora i el risc d'error subjectiu, alhora que enfortia el criteri de transferibilitat (Ruiz i Ispizua, 1989, p. 76). Per tal de normalitzar la nostra presència al costat de la professional, col·laboràvem en una de les tasques que desenvolupen, l'oferiment de material profilàctic. A cada nova interacció amb les dones, la professional presentava la investigadora i indicava la raó de la seva presència; la investigadora sol·licitava el permís de les dones per a estar present a la conversa. No es prenen notes durant els recorreguts per a no incomodar les dones i respectar el clima de confiança i naturalitat que mantenen elles i professionals.

La recollida d'informació es realitzava un cop conclosa l'observació, fora del medi, i utilitzant el diari de camp com a registre. Els dies immediatament següents a l'observació, s'hi tornava per completar-la. Al diari de camp es detallaven els esdeveniments que passaven durant el recorregut plantejat per les professionals, respectant en tot moment l'anonimat: les accions que realitzaven; el contingut de les converses que mantenien amb les dones; les demandes i observacions que aquestes els feien, i les interpretacions i sentiments que les professionals expressaven després d'algunes trobades. A l'inici de la següent observació, compartíem amb la professional dubtes o preguntes que havien sorgit entre els membres de l'equip després d'una lectura atenta del diari de camp. Una vegada acabades les observacions, la lectura i comentari dels sis diaris de camp per part de l'equip de recerca va permetre acordar criteris de codificació per analitzar la informació. La codificació, realitzada sense suport informàtic, va servir per comparar totes les observacions i elaborar un document únic. S'hi veieren reflectits tant els elements de convergència interpretativa com els divergents; aquelles pràctiques i tasques que semblaven repetir-se durant els recorreguts així com incidents més

nous. Les conclusions d'aquest document foren discutides amb les professionals que havien protagonitzat les observacions: d'aquesta manera es pogué comprovar si la interpretació realitzada per l'equip investigador s'ajustava a la que elles mateixes feien sobre el sentit de llur pròpia intervenció. Aquest procés de negociació i de construcció compartida de significats va contribuir a establir els eixos teòrics amb què finalment s'analitzaren els diaris, procurant respectar la dimensió holística i complexa de la prostitució i de la intervenció professional relacionada.

Aquest treball d'anàlisi o traducció ha donat lloc a dos productes. D'una banda, una narració que reflecteix el dia a dia del treball de les professionals, amb la finalitat de descriure la multiplicitat d'accions i sentits a cada trobada amb les dones; i, de l'altra, una aproximació analítica com a relació educativa i espai de reconeixement, amb la intenció de copsar en profunditat els significats d'aquestes accions i interpretar-les amb una mirada pedagògica. La decisió d'elaborar un text narratiu es deu a l'interès per presentar la realitat i les veus de les persones que intervenen de la manera més fidel possible. Per a la seva elaboració, se seleccionaren situacions emblemàtiques dels diaris de camp, tant habituals com noves, protagonitzades per les dues professionals observades. Per donar coherència a la narració, s'establí com a fil conductor la reconstrucció d'una sortida a les zones on exerceixen les dones. El text, que hem titulat *Enllaçant encontres* i que presentem a l'apartat següent, està relatat en primera persona per la investigadora que acompanya la professional al seu recorregut per les zones de prostitució, i ens permet comprendre el tipus d'accions que les professionals realitzen per accedir al món de les dones amb qui tracta. A més, l'aproximació analítica posterior pretén reflectir la dimensió educativa de la intervenció professional a aquest context i oferir-ne un marc teòric.

Enllaçant encontres⁴

En baixar pel carrer de Sant Pau hem vist més dones que l'altre dia. Algunes tenen una expressió malhumorada o de contrarietat: no hi ha feina. La Carme, la professional, treu un munt de preservatius i lubricant de la bossa de loneta que porta creuada pel davant i me n'ofereix animada, preguntant-me si en vull repartir jo també. Il·lusionada, els guardo a la butxaca del meu anorac. Al final del recorregut els he repartit tots. I això malgrat moltes dones no en volen perquè ja en tenen o, senzillament, perquè no creuen pas que els vagin a necessitar. Una d'elles diu irònicament que té més preservatius a la bossa que cèntims. La veritat és que no es veu molt moviment.

Preparació i improvisació en equilibri

La Carme té clara la planificació per avui: el que no es pot deixar de fer –lliurar aquella tarja sanitària–, el que seria bo d'aconseguir –donar l'adreça i hores d'inscripció a aquell curs de jardineria–, i el que ja seria tot un èxit per aquest mateix dia –conversar tranquil·lament amb aquelles dones que, tal vegada aviat, s'acostin a l'associació per parlar d'alguns temes amb més temps. Fa fred, però almenys no plou. La Sandra és la primera dona que trobem. La professional li proposa de quedar per a gestionar el seu número d'identificació d'estrangeria o NIE: era quelcom que tenien pendent i de seguida es posen d'acord. La Carme acabarà d'assegurar el procés de tramitació i la trucarà aquesta mateixa setmana per acordar data i hora. Li pregunta si necessita preservatius o lubricant. La Sandra agafa alguns preservatius donant les gràcies i, amb un somriure, ens acomiadem. Unes passes més enllà, la Carme em comenta que no sempre és fàcil que les dones ens donin obertament el seu número de telèfon per varies raons: per

(4) Els noms de les protagonistes d'aquest relat són ficticis, no així el nom dels carrers.

ser-hi al país en situació d'irregularitat, per desconèixer els serveis socials o per amagar la seva ocupació. Per això, és encara més important fer-ne un ús responsable i trucar-les només per a donar alguna informació important o preocupar-se per com es troben.

Una mica més endavant, hi ha un grup de tres dones, una d'elles gran. La Carme les saluda anomenant-les pel seu nom mentre s'hi acosta. Em presenta com a companya de la universitat i em saluden amb dos petons. Pregunta a cada una sobre temes coneguts: si la Daniela ha visitat el metge i si ha arribat el familiar de la Joana. Davant les dues respostes afirmatives, la Carme manifesta la seva alegria i continua interessant-se pels temes, escoltant amb atenció, celebrant les bones notícies i reforçant, amb gestos o verbalment, comentaris de les dones que mostren una presa de decisions. Quan acaben de conversar, la Carme, que s'ha adonat des del principi que hi ha una nova dona, es dirigeix llavors a ella presentant-se, donant el nom de l'associació per a la que treballa i preguntant-li com es diu. Li explica, després, els serveis que li pot proporcionar i li ofereix també una tarja de l'associació amb els números de telèfon –un, d'atenció permanent– que ella, la Nicoleta, es guarda a la bossa. Li pregunta també si es defensa bé amb l'idioma –conèixer de forma suficient la llengua del país d'arribada és una necessitat prioritària per a les persones que emigren–, i li informa que, si en qualsevol moment ho vol aprendre bé, hi ha la possibilitat de seguir un curs gratuït. Mentre la Carme enraonava, les altres companyes li traduïen el que la Nicoleta semblava no entendre. És freqüent que les novingudes rebin suport d'altres conegudes que porten cert temps al país.

Aquest ha estat un encontre més llarg que l'anterior, però ha durat poc més de cinc minuts. En separar-nos-en, la Carme em comenta que s'ha dirigit a la Nicoleta davant les altres dones perquè es tractava de donar una informació general. Tanmateix, si fa referència a un tema personal, acostuma a demanar a la interessada si pot retirar-se una mica i tractar-ho llavors amb ella en privat.

Caminem unes poques passes i saludem un grup de dones preguntant si estan bé. Una d'elles demana a la Carme per la Juliet, una companya. La professional respon que encara no l'ha vist, però que porta poc temps al carrer i que, si la veu, li dirà que ha preguntat per ella. En aquest moment, passa ràpidament per darrera nostra una altra dona, que toca suaument la Carme a l'espatlla, saludant-la. No s'anava a aturar, però la professional aleshores s'interessa per ella, dient el seu nom, Karen, i demanant-li com es troba. La Karen, llavors, s'atura i anem a la seva trobada. La Carme em presenta i s'admira de com està de maca, sense acne i una mica menys prima. Li recorda el que li va dir en una altra ocasió, el servei que li oferia si es decidia a tramitar legalment la separació de la seva parella. El somriure de la jove fa que la professional pensi que la situació ha canviat i que tornen a estar junts. Li ho pregunta directament amb certa preocupació. Les relacions de parella i l'acció contra la violència de gènere són altres dels seus àmbits de treball. La Karen, amb naturalitat, respon que sí. La Carme s'interessa aleshores per si ell la tracta bé i si treballa. No treballa, però la tracta bé malgrat, expressa, ho farà fins que se li passi. La Carme, taxativa, li diu que això no pot ser de cap manera. Li fa comentaris molt valoritzadors sobre ella i li diu que no permeti que ell la tracti malament. Li recorda que, si torna a pensar a la separació, pot recórrer als serveis de l'associació; que és possible separar-se aquí havent-se casat a l'estranger. La dona diu que sí i, amb el cap, la professional reforça aquesta afirmació. En acomiadar-nos, la Carme li agafa la mà, li demana que es cuidi i s'assegura que la Karen té el seu número de telèfon. Mentre ens separem, la Carme comparteix amb mi la seva preocupació per la relació de parella de la Karen i com de difícil i complex resulta la intervenció en aquests temes, especialment si no hi ha una petició ferma per part de la implicada. La Carme coneix bé moltes de les dones i confia en les seves capacitats, però manifesta que el tema de les relacions de parella és molt delicat.

Interiorment estic sorpresa de la complexitat d'aquest treball i de la facilitat de la Carme per atendre totes les possibles implicacions de cada situació. Fa estona també que admiro la seva capacitat per recordar el nom de cada una d'elles i del seu procés particular. Més encara quan no consulta cap nota i només escriu, durant el recorregut, molt de tant en tant, una paraula a la seva petita llibreta.

Tal vegada perquè és migdia i la temperatura molt baixa, no veiem molts clients, la major part d'ells són homes grans que parlen amb alguna dona. Se'ls nota quelcom intimidats. No ens hi acostem i passem una mica lluny d'on són, sense mirar. La Carme em comenta que hem de respectar el seu espai, el dels clients i el de les dones, i no oblidar mai que elles hi són allà per a treballar. No s'ha de destorbar: encara que tingui alguna informació interessant, si la dona és amb algun client, espera que estigui desocupada per a donar-li.

Reflexionar amb elles

Agafem ara el carrer de Robadors i la Carme saluda un parell de dones. Una li demana preservatiu: li dóna un grapat i li comenta que si, en acabar, li en sobren, li donarà més. Tot això no passa sense un nou moment de valoració cap a la dona. Aquesta ocasió li comenta el bonic color d'ulls i li pregunta si són lents de contacte: li queden de meravella. Quasi al final del carrer, fem una altra aturada amb un parell de dones que estan recolzades a la paret, xerrant. La Carme les saluda dient els seus noms i a una d'elles li demana per la seva feina de neteja a un hotel. Està contenta, però, ens diu, de vegades l'encarregada sembla que la té pressa amb ella perquè la recrimina tant si triga massa a fer una habitació com si triga massa poc. La Carme, propera, fa referència que tots tenim problemes d'aquesta mena a la feina, que és difícil portar-se bé amb tothom i em fa partícip d'aquest comentari. És una altra manera d'acostar-se a la realitat de les dones i de donar valor al que fan, posant de relleu les semblances.

Ens acomiadem i deixem així el carrer de Robadors i girem per Sant Ramon. Les dones es distribueixen pels carrers en funció del seu país d'origen. Així, hem passat per zones on majoritàriament hi havia dones d'Europa de l'Est i de l'Àfrica Central. També ens hem creuat amb algunes d'aquí i de Llatinoamèrica. Poques estan soles. La majoria forma petits grups, entre dos i quatre, del mateix lloc de procedència.

Uns metres més enllà, la Carme s'acosta a un altre grup per a oferir-los preservatiu i aprofita l'ocasió per a preguntar si coneixen el preservatiu femení. Davant la cara de sorpresa i el rebuig d'algunes d'elles, els explica que és útil en el cas de clients que no vulguin fer servir protecció i sobretot per a evitar embarassos no desitjats amb les seves pròpies parelles. Al mig del carrer i durant la conversa, la Carme treu un preservatiu de l'embolcall i els indica com fer-lo servir. La seva explicació és molt didàctica i deixa que el manipulin. Les dones segueixen amb interès el que ella els diu, però es resisteixen a acceptar mostres per a provar-lo. Tot i això, la professional insisteix sobre els avantatges d'utilitzar un mètode anticonceptiu que fa creure als homes que tenen relacions sexuals sense preservatiu. Per això, recorre també a arguments de tipus econòmic, ja que poden acceptar més serveis i guanyar una mica més de diners.

Ja entre nosaltres, la Carme justifica la seva intervenció al fet que moltes no fan servir preservatiu amb les seves parelles, perquè d'aquesta manera volen diferenciar entre la relació íntima que mantenen amb ells de les que mantenen amb els seus clients. Tanmateix, això no evita embarassos no desitjats ni malalties de transmissió sexual. Mentre parlem sobre això, la Carme ha vist, de lluny, a Joy. Em demana d'acostar-nos-hi perquè vol preguntar-li com es troba; darrerament l'ha acompanyada diverses vegades al servei mèdic d'urgències. Joy es troba al costat d'un portal, menjant un entrepà. Aquest detall li serveix a la professional per afavorir la reflexió sobre la importància de tenir cura de la pròpia alimentació. Per això li pregunta si ella alimentaria el seu fill a força d'entrepans. La feina de la Carme i la seva preocupació pel benestar de les dones no es limita a oferir eines i recursos perquè puguin protegir-se de determinades pràctiques de risc, sinó que es dirigeix a tots els aspectes de les seves vides. Si mengen o dormen bé o si van al metge quan es troben malaltes, són qüestions molt presents a les seves converses.

En el decurs de la conversa, la Carme aprofita per a ensenyar-li també el preservatiu femení. Joy comenta que el coneix i que fins i tot l'ha utilitzat alguna vegada. La Carme la felicita amb entusiasme i l'anima a explicar-ho a unes companyes que, en sentir-nos, han sortit del portal proper i ens han saludat. Sap que determinats missatges tenen una repercussió més gran si són elles mateixes les qui els transmeten. Aquesta acció li permet avançar a un doble

objectiu: d'una banda, generar un efecte multiplicador i que la informació arribi a més dones i, de l'altra, que algunes d'elles assumeixin un paper més actiu dintre del grup de companyes. Es tracta, en definitiva, que les dones vagin estrenyent les seves relacions i enfortint les seves xarxes de suport.

Anant cap a les Rambles, ens trobem un altre grup de dones. Una d'elles, la Sònia, es queixa d'haver-se engreixat com a conseqüència de l'anticonceptiu que porta sota la pell i li comenta a la Carme que està decidida a treure-se'l. La Carme intenta tranquil·litzar-la i fer-la reflexionar sobre els avantatges que té aquest mètode per sobre d'altres. Les píndoles no són segures perquè algunes dones obliden prendre-se-les amb massa freqüència. I les pastilles abortives que es poden adquirir de manera clandestina per la zona són perjudicials per a la salut. De vegades, han fet ús de l'avortament per a interrompre l'embaràs. La Sònia riu en un intent de treure importància al que diu la professional i defugir la reflexió que li proposa. La Carme li crida l'atenció: ho fa amb un somriure, però no s'està de dir el que pensa i convidar-les a pensar sobre les conseqüències que això comporta per a la seva salut i benestar.

Reconèixer mèrits i faltes

Parlant sobre tots aquests temes, quasi sense adonar-nos-en, hem desfet el camí recorregut i ens trobem al mig del carrer de Sant Ramon, davant d'una petita plaça. La Carme saluda les dones que tenim més a prop gairebé sense aturar-se. Els comenta que s'està bé prenent el poc sol que hi ha, però elles tampoc no donen motiu a res més. En casos com aquest, la professional no insisteix i s'adapta al que cada dona i situació requereixen. Potser la propera vegada serà millor moment per acostar-s'hi i conversar. Just després ens trobem amb un grup de tres dones que parlen animadament. La Carme les saluda a totes de forma individualitzada. Amb una se separa una mica per a lliurar-li la tarja sanitària, a una altra li ofereix preservatius i s'hi adreça a la darrera de manera distant, després sabré per què. El primerencontre serveix per assolir un dels objectius previstos. La dona és molt jove. La Carme i les seves companyes fins i tot dubtaven que fos major d'edat, però, en acompanyar-la per a gestionar la tarja sanitària van veure la documentació. Tanmateix, també cal tenir en compte que pot estar falsificada. Amb la Carme diem que de vegades és complicat saber la veritat.

La darrera dona, aquella amb qui es saluden quasi sense mirar-se, és una de les que no varen assistir a la cita el dilluns passat. La Carme li mostra el seu desgrat d'una manera molt natural i ella, per la seva banda, tampoc no sap com reaccionar: suposo que, en el fons, se sent avergonyida. Al darrer moment, quan ja havíem començat a allunyar-nos-en del grup, la professional li fa un senyal amb complicitat i li demana que s'hi acosti. Li proposa un altre dia per a fer el tràmit que tenien pendent: el seu to de veu i els seus gestos són seriosos, exigint responsabilitat, però, al cap i a la fi, es tracta d'una nova oportunitat. La dona hi assenteix.

Continuem caminant i la Carme s'atura per a saludar una dona, la Doris, que està recolzada a la paret, a l'entrada d'un bar, prenent una infusió. S'interessa per ella i pel seu fill i li pregunta després si va anar a veure el tècnic de serveis socials. Davant del sí, la Carme se n'alegra i li comenta que entre els professionals també hi ha punts de vista diferents i, si no hi ha entesa amb un, es pot trobar un altre amb qui sí n'hi hagi. Apunta també, com de passada, que no sempre es pot donar resposta a totes les demandes. La Carme es dirigeix després a mi i m'assenyala, somrient, que la Doris sap molt bé com organitzar-se. Jo hi assenteixo, expressant admiració i les tres ens acomiadem amb cordialitat.

La Carme coneix gran part de les dones i recorda les seves històries. Unes històries que, malgrat tinguin en comú el món de la prostitució, són úniques. Penso en la gran facilitat que té per a comunicar-se amb totes elles i mostrar un interès real. Porta temps fent això i, tanmateix, cada trobada és diferent. No repeteix gestos ni paraules. No deixa passar l'oportunitat d'assenyalar i reconèixer el que fan bé, les seves capacitats i els seus mèrits –tenir cura d'elles, enviar diners a les famílies o haver finalitzat aquell curs formatiu. Tampoc desaprofita l'oportunitat d'advertir d'algun comportament incorrecte, posant de manifest les implicacions –el volum de les converses sota un balcó o l'embolcall de l'entrepà que «ha caigut» al terra. De la mateixa

manera, senzilla, natural i afable, la Carme comenta que convé tenir net el lloc on s'hi és i fer-lo agradable, també perquè els veïns no puguin queixar-se.

Continuem baixant pel carrer de Sant Ramon i ens trobem al poc temps amb la Lya i ens parem a xerrar amb ella. Li demana com li va: la Lya estudià per a hostessa de vol i va estar treballant durant un temps, però sembla que des de llavors no ha tornat a trobar feina en aquest sector. Pel que ens diu, continua la cerca de feina mitjançant una plataforma d'Internet, però té molt clar que, per a segons quina oferta, no li paga la pena el canvi. Posa l'exemple de cambrera d'hotel que ja va tenir l'oportunitat de fer: valorant el nombre d'hores i el sou, considera que no li surt a compte. La Carme li suggereix la possibilitat d'acostar-se a un servei d'assessorament sobre aquest tema i li dona una tarja amb l'adreça i el telèfon. Allí podran orientar-la en la cerca d'una feina enfocada al seu perfil. També aprofita per apuntar-li amablement que no es relaxi, subratllant la necessitat de formació per tal de tenir més possibilitats en la cerca. En continuar caminant, la Carme em diu que la Lya deu tenir força clients i que, segurament, això tampoc no facilita el pas definitiu cap a una altra feina.

Portem quasi quatre hores caminant que se m'han passat en un tres i no res. La Carme comenta que ja és hora de tornar a l'associació no sense abans acomplir amb els dos petits compromisos que havíem pres en començar el recorregut. Així, ens acostem per a donar més preservatius a la dona que els havia demanat i en el camí ens trobem amb la que havia preguntat per la Juliet. La Carme li diu que no l'hem vista: ambdues es comprometen a estar a l'aguait i, quan una de les dues sàpiga res d'ella, li ho dirà de seguida a l'altra. Mentre pugem cap a les Rambles per agafar el metro, la Carme reprèn la planificació per al dia d'avui: els objectius assolits, els que no i els no previstos que s'han treballat. Penso que, quan acabin les observacions, les trobaré a faltar.

Anàlisi teòrica de la intervenció: amb mirada pedagògica

A través del relat presentat podem observar com l'acció professional de la Carme es dóna en el marc d'una sèrie de trobades o encontres que manté amb les dones i que s'entrellacen al llarg del seu recorregut pels carrers. És per això que la noció de trobada ocupa un lloc preferent en la nostra anàlisi, seguint l'aportació de Buber (1923; 1994, p. 14) que concep tota vida veritable com a trobament⁵. En altres escenaris hem definit «encontre» com aquella situació en la que un professional es relaciona amb una sola persona, generant interacció educativa i compromís de participació conjunta (Gijón, 2012, p. 118). Detenir-nos en aquesta anàlisi microscòpica de la intervenció, ens ha servit per posar de manifest com la interacció cara a cara –entre la dona que exerceix la prostitució i la professional– és un element imprescindible per a teixir progressivament una relació de suport, confiança i reconeixement mutu.

L'anàlisi de les relacions ha donat lloc a nombrosos estudis i investigacions des de diferents disciplines. Devem a Goffman la seva anàlisi minuciosa de les trobades cara a cara. En la seva obra trobem un examen detallat de com les persones es presenten unes a les altres i les formes en què s'influeixen recíprocament. Entre les que són més potencialment educatives destaquen mantenir-se oberts a la comunicació i confiar que la situació d'interacció serà beneficiosa per a tots dos (Goffman, 1991, p. 176), superant els efectes de l'estigma i promovent una comunicació més autèntica i menys dramàtica.

Quan la Carme valora una dona o n'encoratja una altra a anar a una entrevista laboral sense por, ens trobem davant de situacions de trobades cara a cara amb una clara

(5) Per a aquest autor, la relació autèntica és la relació Jo-Tu, que respecta les condicions de totalitat i exclusivitat en el marc d'una filosofia de diàleg subjecte-subjecte.

dimensió educativa (Ayuste i Payá, 2014). En breus moments, en grup o en privat, les trobades cara a cara entre la professional i la dona constitueixen la pràctica més petita de la intervenció socioeducativa. Sobre aquestes pràctiques s'edifica l'entramat de la intervenció social i educativa. Ens trobem així davant de la unitat bàsica de l'acció pedagògica que, des d'una perspectiva individual, facilita l'adquisició de nous aprenentatges i processos de presa de consciència i reflexivitat i, des d'una perspectiva social, proporciona oportunitats de participar i cooperar a l'entorn.

Trobades de confiança i reconeixement

Com hem pogut observar, les trobades que la Carme manté amb les dones tendeixen a cristal·litzar de formes diferents en funció del contingut que hi predomina. Però gairebé totes elles comparteixen un denominador en comú: el reconeixement (Honneth, 2010). Per a Honneth, el reconeixement representa un principi moral de primer ordre que ha d'orientar les relacions amb els altres i amb un mateix. Aquest principi es concreta, a la vegada, en un conjunt d'actituds pràctiques que afavoreixen l'afirmació i la valoració positiva de les qualitats de l'altre com a ésser singular però alhora moralment igual a la resta de persones⁶. Per últim, com a finalitat, troba el seu sentit ple en l'anomenada lluita pel reconeixement. Aquesta proposa l'horitzó social que garanteix la superació total del menyspreu moral i la reificació –entesa com a cosificació, despersonalització i, fins i tot, oblit i ceguesa davant l'altre–, que poden patir sectors en risc d'exclusió com el que aquí ens ocupa.

La tasca de la professional en medi obert és plena de trobades aparentment poc significatives en les quals saluda les dones, es presenta a les noves o simplement a través d'un gest els hi fa saber que passarà a veure-les més tard. Les dones valoren que la Carme s'acosti a elles, es dirigeixi a elles pel seu nom i les conegui. La suma d'aquestes minúscules però constants trobades contribueix a la generació de llaços de confiança en què la dona se sent reconeguda, valorada i segura. Això li permetrà anar expressant les seves necessitats i sentiments cada vegada amb més fluïdesa i anar reconstruint l'autoconfiança que pot haver estat danyada per experiències d'humiliació a causa de l'activitat que exerceix.

Hi ha altres trobades en què la tasca fonamental de la Carme és l'orientació. Aquestes trobades s'aprofiten per a oferir informació sobre els drets i els recursos als quals tenen accés. Bona part del treball pedagògic consisteix, en aquest cas, a gestionar i compartir informació rellevant i animar les dones perquè facin ús dels seus drets. El menyspreu a què moltes vegades s'han vist sotmeses aquestes dones ha provocat que es concebin a si mateixes com a persones sense capacitats suficients ni drets. Acompanyar el procés per a recuperar l'autorespecte es converteix així en una finalitat educativa de primer ordre. A través d'aquest, les dones tenen l'oportunitat de prendre consciència de ser membres respectables i responsables de la societat, igual que tothom.

Amb altres situacions cara a cara es pretén retornar una imatge positiva de la dona, reconèixer els seus èxits i enfortir les seves capacitats perquè puguin transferir-les a

(6) En aquest marc, la teoria del reconeixement d'Axel Honneth (2010) apunta el procés a través del qual el subjecte pot avançar en els diferents nivells d'autorelació pràctica (autoconfiança, autorespecte i autoestima) a partir dels models de reconeixement rebuts a través del seu entorn (amor, dret i solidaritat, respectivament).

altres esferes de la seva vida personal. Són freqüents les trobades en què la Carme promou una mirada a la trajectòria i la realitat de cada dona visibilitzant els seus aspectes positius i tractant d'evitar desqualificacions o autoexigències que poden danyar la seva estima. Procura així neutralitzar l'empremta de l'estigma i la percepció social sobre la prostitució i la immigració. Es tracta d'un treball directe sobre l'autoestima de la dona.

Finalment, altres trobades li serveixen per a facilitar processos de presa de consciència i responsabilització. Són interaccions en les que intenta reflexionar i deliberar amb elles sobre temes que les afecten: la salut, els fills, la parella, les condicions de vida, el mercat laboral i tots aquells aspectes que tenen en comú com a dones, més enllà de les diferències culturals o de l'ocupació.

Així, hem observat que en el dia a dia no només es reparteix material preventiu, targetes sanitàries o informació que pot ser útil. Es comparteixen també històries personals, somnis, temors i moments de complicitat. En aquesta pràctica d'intervenció socioeducativa, no només es gestionen ajudes i s'orienta cap a serveis especialitzats, sinó que es generen llaços de confiança i s'impulsen processos d'autonomia i responsabilitat.

El reconeixement com a eix d'aquestes trobades es converteix així en principi, mitjà i finalitat de la relació educativa: principi atès que ha d'orientar les relacions des d'un pla d'igualtat, respecte i estima; mitjà perquè suposa actituds que afavoreixen l'afirmació i valoració positiva de la persona, i també finalitat ja que troba el seu sentit ple en l'anomenada lluita del reconeixement com a superació total de les diferents formes de menyspreu moral.

Actituds i compromís de la professional

Aquesta relació de reconeixement i confiança que construeixen entre ambdues pot donar lloc a múltiples processos educatius. Això té a veure, al nostre entendre, amb una disposició oberta i receptiva per part de les dones i amb les actituds que mostra la professional. En aquest apartat ens referirem a aquestes actituds considerant-les eines pedagògiques útils per a generar un clima càlid de relació en què la persona percep noves possibilitats en el seu horitzó vital. Utilitzarem en la seva anàlisi les aportacions conceptuals d'autors com Rogers i Freire, a les que recorrem per la seva dimensió humanista i per la seva contribució a la generació i comprensió de relacions estimuladores de processos de canvi personal i social.

Rogers va ser un dels psicòlegs que millor va saber captar els efectes d'entrar en relació –terapèutica, educativa o, simplement, humana –amb una altra persona des de la capacitat de congruència o autenticitat (Rogers, 1987). Aquesta actitud suposa tractar de ser transparent en la comunicació amb l'altre, sense recórrer a dramàturgies. De les observacions es desprèn la manera personal de fer de la professional –naturalitat– i que evita representar cap paper –sigui el de professional entrançable o activista en pro dels drets de les dones–: simplement és una dona que ofereix els recursos de l'associació per a la qual treballa i que intenta adaptar-se a les particularitats i necessitats de cadascuna d'elles, tenint com a límit la realitat. Conseqüentment, les professionals procuren també que, en les trobades, les dones se sentin còmodes i s'expressin amb llibertat: que siguin elles mateixes. Per això, en reflexionar juntes a propòsit d'alguna situació vital, ho fan de forma no directiva i accepten la negativa de la dona a seguir aprofundint sense jutjar-la

i des del respecte a la seva decisió. Tot això mostra, al nostre parer, el reconeixement que fan de l'autonomia de la dona i la confiança en les seves capacitats.

Les trobades mostren també el compromís amb les dones. Un compromís que s'estableix amb cada dona en singular i amb el col·lectiu⁷, com mostra, per exemple, el lliurament d'informacions que la professional havia acordat anteriorment amb alguna dona o el seu interès perquè les relacions entre elles i el veïnat siguin les adequades. En donar mostres d'aquest compromís, la professional també pot exigir, recíprocament, seguiment dels acords i responsabilitat. Es poden iniciar llavors processos de canvi en la vida de les dones en el sentit que elles decideixin i als que la professional dóna suport des dels recursos de la seva entitat, com ara atenció sanitària i psicològica; assessoria jurídica; i orientació laboral i educativa. Es perceben les situacions des dels seus condicionaments, però al mateix temps com a transformables si es determinen i emprenen passos amb vista a la seva superació (Freire, 1970; 1992, p. 104 i s.). D'aquests processos vàrem presenciar alguns petits indicis de canvi –reïnici de les consultes a l'assistent social o inscripció a un curs formatiu–, i vam poder percebre que part de la tasca de la professional consisteix a realitzar els seguiments d'aquests processos amb uns mitjans poc propicis, ja que depenen del fet que ambdues es trobin i que la dona pugui i vulgui conversar en aquest moment.

A les trobades, la Carme també escolta amb molta atenció, una altra de les actituds que possibiliten que la comunicació sigui potencialment més educativa. Rogers la va denominar comprensió empàtica o capacitat de projecció de la comprensió (1987, p. 20 i s.). La professional escolta en profunditat quan segueix amb interès el que la dona li explica i li planteja preguntes perquè aprofundeixi en el tema i es clarifiqui. Mostra aquesta atenció quan recorda, a la següent trobada, el que li va ser comunicat per la dona, encara que hagin passat algunes setmanes i gairebé no prengui notes durant els seus recorreguts. Així, la personalització és una altra nota distintiva de les trobades. Això suposa que la intervenció de la professional s'ajusta a cadascuna d'elles, a les seves motivacions i necessitats. Per tant, la flexibilitat també caracteritza la seva pràctica alhora que la porta a atendre totes les possibles implicacions de cada missatge que la dona li transmet de manera verbal i no verbal.

Les observacions han mostrat que la Carme es dirigeix a les dones des de l'horitzontalitat. Si bé a ulls de la societat i fins i tot d'elles mateixes poden no considerar-se iguals, la professional s'apropa a les dones tractant de comunicar aquesta igualtat. Per exemple, no perd ocasió d'assenyalar el que comparteixen i el que els és comú –la preocupació pels fills o per la situació laboral. Reconèixer l'altra persona com algú igual que tu i confiar en les possibilitats que té de transformar les seves situacions, són principis que, un cop interioritzats com actituds, es comuniquen i incrementen les possibilitats de canvi: la persona se sent més forta i capaç d'actuar sobre les condicions que l'envolten (Freire, 1970; 1992, p. 107 i s.; Freire, 1997; 1999, p. 74-82; Rogers, 1987, p. 77-78; Habermas, 1987, p. 176-179).

Els diàlegs que la Carme estableix amb les dones no són mers intercanvis d'informació puntual, per molt necessària que sigui, o frases formalment amables, sinó que van

(7) Evidències d'aquesta afirmació es van recollir més extensament en altres fases de la investigació, revelant la dimensió sociopolítica de la intervenció en aquest àmbit: participació de les entitats en propostes de l'administració, treball en xarxa de les entitats, etc.

acompanyats d'autenticitat i de compromís a favor d'elles. I això és el que els fa potencialment més educatius: en succeir-se en el temps, generen un clima que té efectes reparadors en les persones que, per diverses circumstàncies –l'estigma de la prostitució–, poden tenir la seva identitat i autoestima danyades. Si bé compromís i autenticitat són bases per a tota relació educativa, en situacions de major vulnerabilitat esdevenen encara més importants perquè d'això depèn la re-dignificació de l'altra persona i l'obertura de noves perspectives.

A tall de cloenda

En aquesta investigació qualitativa ens vam proposar conèixer la intervenció que realitzen les professionals amb les dones que en l'espai públic ofereixen serveis sexuals i estudiar-les des d'una òptica pedagògica. A tal propòsit, ens situàrem en l'accepció d'educació com a relació i optimització. Vam prendre l'opció de situar-nos davant la realitat deixant-nos amarar per ella i hi vam entrar en relació. Aquest article traça un possible recorregut per a unir els tres vèrtexs d'un triangle: el món de la vida, latent al relat; el món de les idees, que justifica la dimensió pedagògica de la intervenció a l'àmbit; el món de la pràctica, que dibuixa altres possibles horitzons.

La metodologia adoptada ens ha permès entrar a fons en el dens entramat d'interaccions entre professionals i dones, i descobrir els elements que fan possible que sorgeixi una relació de confiança i de reconeixement entre elles. La combinació de tècniques d'observació participant i grups de discussió ha fet possible aprofundir en la dimensió educativa de la intervenció de les professionals. Especialment, les observacions van ser clau per a comprendre l'abast del treball quotidià i identificar la relació cara a cara com un espai privilegiat per a la intervenció socioeducativa. Els moments de diàleg i reflexió conjunta amb les professionals als grups de discussió van concretar la multiplicitat de sentits de les interaccions que es produeixen en el dia a dia. I l'anàlisi i categorització ens van permetre destacar la relació cara a cara com un espai de reconeixement. Atès que, en gran mesura, aquesta es construeix de manera espontània i informal, difícilment ho haguéssim pogut copsar sense la vivència directa. Això pot explicar també per què determinats elements, que al nostre entendre són claus en les interaccions i a a partir dels quals parlem de relació educativa, poden passar inadvertits. Un resultat de la investigació, en certa manera no esperat, va ser oferir a les professionals la perspectiva pedagògica de la intervenció com un nou element de reflexió i anàlisi.

Hem pogut constatar com la relació cara a cara constitueix un mitjà educatiu que pot generar autoconfiança i autorespecte, elements que permeten tornar una imatge positiva de la dona. Una via que també pretén fomentar processos de presa de consciència, autonomia i responsabilització en les dones que exerceixen la prostitució. Aquesta potencialitat de la relació educativa es basa en algunes actituds que hem considerat centrals en la intervenció professional: l'horitzontalitat, la congruència, el compromís i la comprensió empàtica.

Com a línia de continuació, plantegem fer un seguiment de les conseqüències formatives de la relació sobre les dones. Així mateix, i considerant la bidireccionalitat de la relació educativa, caldria també estudiar els beneficis formatius sobre les pròpies professionals. D'ambdós tipus de conseqüències vam trobar evidències en el transcurs del procés investigador.

Amb aquest estudi desitgem haver contribuït a reconèixer la complexa tasca que dia a dia han de desenvolupar les professionals a les zones on es concentra la prostitució. Ens agrada pensar, de la mateixa manera, que això redundarà positivament en l'atenció que els serveis i les entitats socials en general ofereixen a aquestes dones.

Referències

- Ayuste, A.; Payá, M. (2014) «La relación educativa con mujeres en contextos de prostitución: la dimensión pedagógica de la intervención». *Educación XX1* (Madrid, UNED), 17 (1), p. 291–308.
- Ballester, L.; Orte, C.; Perelló, J. (2003) «Programa de apoyo socioeducativo para mujeres jóvenes dedicadas a prostitución». *Educació i Cultura*. (Mallorca, Universitat de les Illes Balears), 16, p. 103–112.
- Barahona, M.J.; García, L.M. (2004) *Manual de intervención social con mujeres prostituidas*. Madrid, Dirección General de Atención de la Mujer, Comunidad de Madrid.
- Buber, M. (1923; 1994) *Yo i Tu*. Barcelona, Claret.
- CESSDA (2012) Council of European Social Science Data Archives. Disponible a: <http://www.cessda.org/sharing/rights/4/> [accés: 22.2.2015].
- Freire, P. (1970) *Pedagogía del oprimido*. México, Siglo XXI, 1992 (12a ed.).
- Freire, P. (1997) *Pedagogía de la autonomía*. México, Siglo XXI, 1999 (3a ed.).
- Gijón, M. (2012) «Relación y encuentros cara a cara», a Puig, J. [ed.] *Cultura Moral y Educación*. Barcelona, Graó, p. 109–133.
- Goetz, J. P.; Lecompte, M.D. (1988) *Etnografía y diseño cualitativo en investigación educativa*. Madrid, Morata.
- Goffman, E. (1991) *Los momentos y sus hombres. Textos seleccionados y presentados por Yves Winkin*. Barcelona, Paidós.
- Habermas, J. (1987) *Teoría de la acción comunicativa. Vol. I. Racionalidad de la acción y racionalización social*. Madrid, Taurus.
- Hamersley, M.; Atkinson, P. (1994) *Etnografía. Métodos de investigación*. Barcelona, Paidós.
- Honneth, A. (2007) *Reificación. Un estudio en la teoría del reconocimiento*. Buenos Aires y Madrid, Katz Editores.
- Honneth, A. (2010) *Reconocimiento y menosprecio. Sobre la fundamentación normativa de una teoría social*. Madrid, Katz Editores.
- Juliano, D. (2002) *La prostitución. El espejo oscuro*. Barcelona, Icaria.
- Meneses, C. (2000) «Trabajo social con prostitutas», a Martínez, M. J. [ed.] *Para el trabajo social: aportaciones teóricas y prácticas*. Granada, Maristain, p. 449–470.
- Programa Sicar-Gijón (2007) *MultiplícaTE. Taller de educación de pares. Experiencia con mujeres inmigrantes que ejercen la prostitución*. Gijón, Programa Sicar.
- Rodríguez, P.; Lahababi, F. (2004) *Migrantes y trabajadoras del sexo*. León, Ediciones del Blanco.
- Rogers, C. (1987) *El camino del ser*. Barcelona, Kairós.
- Ruiz, J.I.; Ispizua, M^aA. (1989) *La descodificación de la vida cotidiana. Métodos de investigación cualitativa*. Bilbao, Universidad de Deusto.
- Sanvisens, A. (dir.) (1984) *Introducción a la Pedagogía*. Barcelona, Barcanova.

- Taylor, S.J.; Bodgan, R. (1992) *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona, Paidós.
- Wahab, A. (2004) «Tricks of the trade. What social workers can learn about female sex workers through dialogue». *Qualitative Social Work*, 3 (2), p. 139-160.

Una lectura pedagógica de la intervención profesional con mujeres en contextos de prostitución: Una relación basada en el reconocimiento

Resumen: Este artículo trata de reflejar la dimensión educativa del trabajo que se lleva a cabo desde las entidades sociales que atienden mujeres en contextos de prostitución. A través de un estudio cualitativo y mediante una combinación de técnicas, entre ellas, la observación participante y los grupos de discusión, nos acercamos a la función que desarrollan las profesionales con mujeres que ofrecen servicios sexuales en la vía pública. Presentamos un relato que recoge el día a día de las profesionales que trabajan en esta realidad, así como un análisis teórico de la dimensión educativa de su ejercicio profesional desde la perspectiva de educación como relación. Un ejercicio orientado a generar en las mujeres experiencias de confianza y reconocimiento.

Palabras clave: prostitución femenina, relación educativa, reconocimiento

Une lecture pédagogique de l'intervention professionnelle avec des femmes dans des contextes de prostitution : une relation basée sur la reconnaissance

Résumé: Cet article tente de refléter la dimension éducative du travail qui est mené à terme par les organismes sociaux qui s'occupent des femmes dans des contextes de prostitution. Au travers d'une étude qualitative et au moyen d'une combinaison de techniques entre elles, l'observation participante et les groupes de discussion, nous nous approchons de la fonction qu'assument les professionnels avec les femmes qui offrent des services sexuels sur la voie publique. Nous présentons un récit qui recueille le quotidien des professionnels travaillant dans cette réalité ainsi qu'une analyse théorique de la dimension éducative de leur exercice professionnel dans la perspective de l'éducation comme relation. Il s'agit d'un exercice visant à générer chez les femmes des expériences de confiance et de reconnaissance.

Mots clés: prostitution féminine, relation éducative, reconnaissance

An educational interpretation of professional intervention in the lives of female sex workers: relationships based on recognition

Abstract: This article aims to reflect the educational dimension of the work carried out by social institutions with women in contexts of prostitution. Through a qualitative study and using a combination of techniques, including participant observation and discussion groups, we approached the role of professionals develop with women who in the streets offer sexual services. We present a story that reflects the daily work of the professionals in this reality, as well as a theoretical analysis of the educational dimension of her professional work from the perspective of education as relationship. A focused activity to generate in women experiences of trust and recognition.

Key words: female prostitution, educational relationship, recognition